



Mediterranean Architectures

Keftiu, Tanaja and Phoinikes between the Aegean and North Africa

Francesco Tomasello
University of Catania, DISUM - CEARC

Introduction

Ongoing research on the millenary building tradition of the ancient Mediterranean has focused on the methods and developments of technical-constructive practices seen through the perspective of the marks engraved on the building material, as part of an ambitious project co-funded by MAECI.

The surveys were carried out at sites in Tripolitania (Leptis Magna and Sabratha: 2005, 2006, 2010), Minoan Crete (2016) and Punic Tunisia (Carthage and Utica: 2017; Cape Bon: 2018; Gerba, Gightis and el Jem: 2019; Bulla Regia, Dougga, Sufetula: 2022) under the auspices of the University of Catania, with the patronage of the Centre of Cretan Archaeology, and thanks to the collaboration of the Tripoli Department of Archaeology of Libya and the Institut National du Patrimoine of Tunisia (Fig. 1, Main Mediterranean Routes from the Aegean to the West in the Late 2nd and Early 1st Millennium BC).

Anepigraphic marks

A number of recurring anepigraphic signs (palmettes, tridents, double axes, etc.) have opened up a new, albeit debated, perspective on the correlation between the Aegean-Levantine area and the Mediterranean coasts of North Africa from Protohistory to the Proto-Imperial Roman period.

In this singularly enlarged context, the evidence for building practice has recalled aspects concerning the Keftiu of Crete and the Mediterranean projection of the Tanaja and Phoinikes in the areas affected by the Phoenician diaspora, with the Phoinikes being understood in the earliest phases as an unidentifiable group of Levantine peoples whose frequentation of the Aegean island dates back to periods well before 1200 BC.

Despite the methodological difficulties involved in simple comparisons and the debated possibility of a mere typological coincidence in the diffusion of the symbol in different cultural and chronological contexts, the idea of a common thread linking these areas and the hypothesis of a 'sharing' of building behaviour in the central-western Mediterranean may be intriguing.

Crete

Concerning the relationship between Minoan writing and the masons' marks of the Palace of Knossos, Evans dwelt at length on the subject, subtracting from them any symbolic-sacral character precisely because of the 'invisibility' of the mark; he hypothesised, in any case, that they referred 'to a people acquainted with the art of writing' and posed the problem of their survival in historical contexts. His census had specifically recorded a numerical prevalence of the symbol of the double axe with handle, to which were added the trident and the spike ('Queen's Quarter' and 'School Room'); less frequent was the attestation of the six-rayed star and the horizontal mark with apical ends, perhaps older.

The area of Phaistos had yielded a complex repertoire of anepigraphic signs also ascribable, as at Cnossos, to the Neo-Palatial Period, like those in the area of the archives, in the propylon of access to the palace, in the eastern storerooms and in the theater steps. The symbol of the ear of wheat, as well as at Phaistos (Fig. 2, Spike, Festòs Palace, courtyard 90), was well attested at Haghia Triada in TM I. Comparisons are also found in the Punic area, such as in the Byrsa quarter in Carthage (Fig. 4b, Spike, Carthage-Byrsa).

Leptis Magna

The 'labrys immanicata' mark has an even wider chronological diffusion, from the Levantine Mediterranean area to North Africa: Crete, Cyprus, the Middle East, Libya, and Tunisia, especially in the large and sharply marked as in Leptis Magna (Fig. 3, Double axes: a) Phaistos, Palace; b) Mällia, Palace; c) Leptis Magna, Bottega Regio III/is.16.).

The labrys without handles has, in truth, a discontinuous areal diffusion, so that any precise cultural collocation is methodologically difficult. The pictogram, already widely attested in the Minoan-Mycenaean area, also appears in the Siceliote and Magna Graecia areas (in the Samnite walls of Pompeii, Rhegium, and as far as the walls of Saint-Blaise in southern Gaul). In particular, the mark of Leptis Magna is unusually large, 25 x 27 cm, and engraved approximately 1.5 cm deep; the connotations and dimensions, rather than numerals or devices for placing the ashlar, refer to quarry identifiers, which are recurrent in the pre-Roman calcarenite buildings of Leptis Magna itself.

The Mediterranean

In addition to data from Leptis and Sabratha on other pictograms (spike, anchors, apex-oxide rectangle?) evidence concerning the double axe is also known from the Phoenician-Punic area and include, together with the mason's marks on local calcarenite ashlar in the Byrsa quarter in Carthage (Fig. 4a, Double axe, Cartagine-Byrsa) and in Utica, also contexts pertaining to the cultic-funeral sphere (tophet in Carthage).

The mark is associated with symbols such as the trident, which we know to recur in repertoires from other cultural spheres as early as the Minoan proto- and neo-Palatial ages, and takes on a strong symbolic value in a broader maritime 'trajectory': one of its landings is in areas ab antiquo linked to the migration of Aegean-Levantine peoples. It is not surprising that precisely in the emporium of Lebda one should find, still at the turn of the imperial era, an indirect echo of that 'remote' Mediterranean border and the long tortuous journey of an ancient symbol (Fig. 5, Funerary fresco: on the prow of the ship, warrior with labrys, Kef el Blida, Tunisia). "In the perception of the peoples of the West, the itinerary unfolds over a very long period of time between the 15th and 8th centuries B.C., that of the gradual passage of encounter and recognition of people's moving from the East, from the Phoinikes, in the pre-Homeric and Homeric meaning of the term, to the Phoenicians" (P. Bernardini).

We still need to investigate the routes and modes of transmission of symbols that, although mostly framed in much more ancient chronological contexts, find singular correspondences, albeit of later date, even in the North African area.



ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΕΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΕΣ

Keftiu, Tanaja ΚΑΙ Phoinikes ΜΕΤΑΞΥ ΑΙΓΑΙΟΥ ΚΑΙ ΝΟΤΙΑΣ ΑΦΡΙΚΗΣ

Francesco Tomasello

Università di Catania - DISUM, Centro di Archeologia Cretese

Εισαγωγή

Η τρέχουσα έρευνα για την χιλιετή οικοδομική παράδοση της αρχαίας Μεσογείου έχει επικεντρωθεί στις μεθόδους και τις εξελίξεις των τεχνικών-κατασκευαστικών πρακτικών μέσα από την οπτική γωνία των σημάτων που είναι χαραγμένα στο οικοδομικό υλικό, στο πλαίσιο ενός φιλόδοξου προγράμματος που συγχρηματοδοτείται από το MAECI.

Οι

έρευνες πραγματοποιήθηκαν, υπό την αιγίδα του Πανεπιστημίου της Κατάνια, με την αιγίδα του

Κέντρου Κρητικής Αρχαιολογίας και χάρη στη συνεργασία του Τμήματος Αρχαιολογίας της Τρίπολης της Λιβύης και του Institut National du Patrimoine της Τυνησίας, σε τοποθεσίες της Τριπολιτείας (Leptis Magna και Sabratha: 2005, 2006, 2010), στη Μινωική Κρήτη (2016), στην Τυνησία του Πούνικου (Καρχηδόνα και Utica: 2017- Cape Bon: 2018- Gerba, Gightis και el Jem: 2019- Bulla Regia, Dougga, Sufetula: 2022) (Εικ. 1, Κύριες μεσογειακές οδοί από το Αιγαίο προς τη Δύση στα τέλη της 2ης και στις αρχές της 1ης χιλιετίας π.Χ.).

Ανεπίγραφα σημάδια

Ορισμένα επαναλαμβανόμενα ανεπιγραφικά σημεία (φοίνικες, τρίαινες, διπλοί άξονες κ.λπ.) άνοιξαν μια νέα, αν και αμφισβητούμενη, προοπτική για τη συσχέτιση μεταξύ του Αιγαιο-Λεβαντίνικου χώρου και των μεσογειακών ακτών της Βόρειας Αφρικής από την πρωτοϊστορία έως την πρωτοϊστορική ρωμαϊκή περίοδο. Σε αυτό το μοναδικά διευρυμένο πλαίσιο, τα στοιχεία για την οικοδομική πρακτική υπενθύμισαν πτυχές που αφορούν τους Κεφτιού της Κρήτης, καθώς και τη μεσογειακή προβολή των Ταπαζα και των Φοινίκων στις περιοχές που επηρεάστηκαν από τη φοινικική διασπορά, με τους Φοίνικες να νοούνται, στις πρώτες φάσεις, ως μια μη αναγνωρίσιμη ομάδα λεβαντίνων λαών, των οποίων η συχνότητα στο νησί του Αιγαίου χρονολογείται σε περιόδους πολύ πριν από το 1200 π.Χ.. Αν και γνωρίζουμε τις μεθοδολογικές δυσκολίες που ενέχουν οι απλές συγκρίσεις, αν από τη μία πλευρά, η πιθανότητα μιας απλής τυπολογικής σύμπτωσης στη διάδοση του συμβόλου σε διαφορετικά πολιτισμικά και χρονολογικά πλαίσια εξακολουθεί να συζητείται, από την άλλη πλευρά, η ιδέα ενός κοινού νήματος που τις συνδέει και η υπόθεση ενός "μοιράσματος" της οικοδομικής συμπεριφοράς στην κεντροδυτική Μεσόγειο μπορεί να είναι ενδιαφέρουσα.

Κρήτη

Όσον αφορά τη σχέση μεταξύ της μινωικής γραφής και των σημάτων των μαστόρων του ανακτόρου της Κνωσού, ο Evans ασχολήθηκε εκτενώς με το θέμα, αφαιρώντας από αυτά κάθε συμβολικό-ιερό χαρακτήρα ακριβώς λόγω του "αόρατου" του σήματος- υπέθεσε, σε κάθε περίπτωση, ότι αναφέρονται "σε έναν λαό που γνώριζε την τέχνη της γραφής" και έθεσε το πρόβλημα της επιβίωσής τους σε ιστορικά πλαίσια. Η απογραφή του είχε καταγράψει, ειδικότερα, μια αριθμητική επικράτηση του συμβόλου του διπλού πέλεκυ με λαβή, στο οποίο προστέθηκαν η τρίαινα και η αιχμή ("Queen's Quarter" και "School Room"- λιγότερο συχνή ήταν η μαρτυρία του εξάκτινου αστέρα και του οριζόντιου σήματος με αιχμηρά άκρα, ίσως παλαιότερου. Η περιοχή της Φαιστού είχε αποδώσει ένα σύνθετο ρεπερτόριο ανεπίγραφων σημείων που επίσης μπορούν να αποδοθούν,

όπως και στην Κνωσό, στη Νεοανακτορική περίοδο: έτσι στην περιοχή των αρχείων, στο πρόπυλο της πρόσβασης στο ανάκτορο, στις ανατολικές αποθήκες και στις βαθμίδες του θεάτρου. Το σύμβολο του στάχου, όπως και στη Φαιστό (Εικ. 2, Ακίδα, ανάκτορο Φαιστός, αυλή 90), μαρτυρείται καλά στην Αγία Τριάδα στην ΤΜ Ι. Συγκρίσεις εντοπίζονται επίσης στην περιοχή του Πούνικου, όπως στη συνοικία Byrsa στην Καρχηδόνα (Εικ. 4β, Ακίδα, Carthage-Byrsa).

Leptis Magna

Το σήμα "labrys immanicata" έχει ακόμη ευρύτερη χρονολογική διάδοση, από την περιοχή της Λεβαντινής Μεσογείου έως τη Βόρεια Αφρική: Εικ. 3, Διπλοί πελέκεις: α) Φαιστός, ανάκτορο- β) Μάλλια, ανάκτορο- γ) Leptis Magna, Bottega Regio III/is.16.).

Ο λαβύρινθος χωρίς λαβές έχει, στην πραγματικότητα, μια ασυνεχή εδαφική διάχυση, έτσι ώστε οποιαδήποτε ακριβής πολιτιστική αντιστοίχιση είναι μεθοδολογικά δύσκολη. Το πικτόγραμμα, ήδη ευρέως μαρτυρημένο στον Μινωικό-Μυκηναϊκό χώρο, εμφανίζεται επίσης στις περιοχές της Σικελίας και της Magna Graecia (στα σαμνιτικά τείχη της Πομπηίας, του Ρήγιου και μέχρι τα τείχη του Saint-Blase στη νότια Γαλατία). Ειδικότερα, το σήμα της Leptis Magna είναι ασυνήθιστα μεγάλο, 25 x 27 cm, και χαραγμένο σε βάθος περίπου 1,5 cm- οι συνειρμοί και οι διαστάσεις, και όχι αριθμοί ή συσκευές για την τοποθέτηση της ασβεστοκονίας, παραπέμπουν σε αναγνωριστικά λατομείων, τα οποία επαναλαμβάνονται στα ίδια τα προ-ρωμαϊκά ασβεστοκονιάματα της Leptis Magna.

Η Μεσόγειος

Εκτός από τα στοιχεία από τη Leptis και τη Sabratha για άλλα εικονογράμματα (ακίδα, άγκυρες, ορθογώνιο με κορυφή-οξιάς), μαρτυρίες για το διπλό πέλεκυ είναι γνωστές και από την περιοχή των Φοινίκων-Πουνίκων και περιλαμβάνουν, εκτός από τα σημάδια του κτίστη σε τοπικές ασβεστολιθικές πέτρες στην περιοχή Byrsa στην Καρχηδόνα (Εικ. 4α, Διπλό πέλεκυ, Cartagine-Byrsa) και στην Utica, και συμφραζόμενα που αφορούν τον λατρευτικό-ταφικό χώρο (tphet στην Καρχηδόνα). Το σήμα συνδέεται με σύμβολα όπως η τρίαινα, που γνωρίζουμε ότι επανέρχεται σε ρεπερτόρια από άλλους πολιτισμικούς χώρους ήδη από τη Μινωική πρωτο- και Νεοανακτορική εποχή, και αποκτά ισχυρή συμβολική αξία σε μια ευρύτερη θαλάσσια "τροχιά": μια από τις αποβιβάσεις του είναι σε περιοχές ab antiquo που συνδέονται με τη μετανάστευση των αιγαιο-λεβαντινών λαών. Αιγαίο-Λεβαντινοί λαοί. Δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι ακριβώς στο emporium της Lebda θα πρέπει να βρει κανείς, ακόμα στο γύρισμα της αυτοκρατορικής εποχής, μια έμμεση αντήχηση αυτού του "απομακρυσμένου" μεσογειακού συνόρου και του μακρού βασανιστικού ταξιδιού ενός αρχαίου συμβόλου (Εικ. 5, Ταφική τοιχογραφία: στην πλώρη του

πλοίου, πολεμιστής με λαβύρινθο, Kef el Blida, Τυνησία). "Στην αντίληψη των λαών της Δύσης, το οδοιπορικό ξεδιπλώνεται σε μια πολύ μακρά χρονική περίοδο μεταξύ του 15ου και του 8ου αιώνα π.Χ., αυτό του σταδιακού περάσματος της συνάντησης και της αναγνώρισης της μετακίνησης των λαών από την Ανατολή, από τους Φοίνικες, με την προ-ομηρική και ομηρική έννοια του όρου, στους Φοίνικες" (P. Bernardini). Πρέπει ακόμη να διερευνήσουμε τις διαδρομές και τους τρόπους μετάδοσης των συμβόλων που, αν και ως επί το πλείστον πλαισιώνονται σε πολύ αρχαιότερα χρονολογικά πλαίσια, βρίσκουν μοναδικές αντιστοιχίες, αν και μεταγενέστερες, ακόμη και στον βορειοαφρικανικό χώρο.